

Lucie Saicová Římalová

**Osvojování
jazyka dítětem**

Osvojování jazyka dítětem

Lucie Saicová Římalová

Recenzovali:

prof. PhDr. Jan Průcha, DrSc.

doc. PhDr. Iva Nebeská, CSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Obálka a grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

Rukopis vznikl s podporou rozvojového programu FF UK pro rok 2014
Inovace bloku předmětů o osvojování češtiny dítětem.

© Univerzita Karlova v Praze, 2016

© Lucie Saicová Římalová, 2016

ISBN 978-80-246-3341-1

ISBN 978-80-246-3350-3 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2016

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvodem	7
I. Základní východiska	9
1. Vymezení oboru: historie, základní pojmy	11
2. Teoretické přístupy k osvojování jazyka dítětem	18
3. Metody výzkumu osvojování jazyka dítětem	24
4. Faktory ovlivňující osvojování jazyka dítětem	30
II. Osvojování komunikačních prostředků různých typů:	
hlavní problémy a teoretické přístupy	35
5. Osvojování neverbálních komunikačních prostředků	37
6. Osvojování zvukové stránky jazyka	40
7. Osvojování morfolgie a syntaxe	43
8. Osvojování slovní zásoby	49
9. Osvojování sémantiky	53
10. Osvojování pragmatické stránky jazyka	56
III. Průběh osvojování jazyka dítětem	59
11. Periodizace vývoje, charakteristika jednotlivých období	61
12. Specifické případy	67
13. Narušená komunikační schopnost, jazykové poruchy a tzv. specifické poruchy učení	74
Závěrem	79
Bibliografie	80

Úvodem

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

příručka *Osvojování jazyka dítětem* podává přehled o základních tématech a teoriích zabývajících se osvojováním prvního („mateřského“) jazyka dítětem. Problematiku osvojování jazyka uchopuje především z hlediska jazykovědného a snaží se přihlížet k výzkumům osvojování češtiny jako prvního jazyka. Příručka byla původně koncipována jako učební text pro studující bohemistických oborů na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, věřím však, že může být užitečná pro širší okruh zájemců.

Výklad je rozčleněn do tří oddílů. První oddíl nabízí vedle úvodního vymezení oboru orientaci v základních teoriích osvojování prvního jazyka dítětem, v metodách výzkumů této problematiky a také shrnuje základní faktory, které osvojování jazyka ovlivňují. Druhý oddíl nahlíží na osvojování jazyka z hlediska jednotlivých jazykových rovin, popř. dalších oblastí souvisejících s jazykem a komunikací, a v každé části představuje hlavní teoretické přístupy, které se dané problematiky týkají. Následující, třetí oddíl pak osvojování jazyka pojímá v perspektivě vývojové. Nastihuje hlavní rysy průběhu osvojování jazyka u dětí od období prenatalního po školní věk, zmiňuje některé specifické případy, jako je bilingvismus nebo osvojování znakového jazyka, a věnuje se vybraným případům narušené komunikační schopnosti a tzv. jazykových poruch. Vedle obvyklého seznamu literatury v závěru publikace je ještě na konci každé kapitoly uveden přehled základních odkazů na zdroje, v nichž je o příslušné problematice pojednáno a v nichž je možné v případě zájmu hledat další informace. Výběr doporučené literatury se zaměřuje především na literaturu, která je u nás ke studiu dostupná. Protože osvojování

jazyka je provázáno mimo jiné s vývojem psychickým, užitečnou oporou při studiu mohou být též vybrané příručky vývojové psychologie (viz kapitola 1).

Lucie Saicová Římalová

I. Základní východiska

1. Vymezení oboru: historie, základní pojmy

Zájem o to, jak si dítě osvojuje jazyk, má dlouhou tradici; počátek novodobých zkoumání se klade do 19. století (srov. Průcha, 2011a: 10–11; zde viz též údaje o vybraných starších pracích). Téma osvojování jazyka dítětem oslovuje odborníky z řady oborů: mezi prvními projevovali vědecký zájem o dětskou řeč lékaři, psychologové, logopedi a později i lingvisté. Vzhledem k povaze sledovaných jevů jsou výzkumy osvojování jazyka často **interdisciplinární**. Jedním z výrazných rysů současné podoby oboru je také to, že neexistuje jedna převládající teorie osvojování jazyka dítětem, ale různí autoři se opírají o teorie různé (často i dosti protikladné, viz dále kapitolu 2), což vede mimo jiné k tomu, že si k výzkumu vybírají odlišná témata, preferují různé metody, na řadu otázek nahlízejí velmi odlišně a výsledky jejich výzkumů mohou být obtížně srovnatelné či usouvztažitelné.

V současnosti je v zahraničí studium osvojování jazyka často chápáno jako samostatný obor, v jehož rámci existuje obrovské množství literatury, pořádají se konference (srov. Průcha, 2011a: 15–16) a vycházejí odborné časopisy.¹

Situace výzkumu osvojování češtiny je od situace zahraniční značně odlišná, zatím rozhodně nejde o obor samostatný a systematicky se rozvíjející. Novodobé výzkumy osvojování češtiny dítětem mají sice již více než stoletou tradici, ale jde o tradici přetržitou. Důležitá díla vznikají často s dlouhými, desetiletí trvajících přestávkami, vycházejí z různých

---

¹ K základním časopisům oboru patří *Journal of Child Language* či *Language Acquisition*, ale řada prací je publikována i v časopisech či periodikách věnovaných vývojové psychologii, pedagogice, kognitivní vědě či kognitivní lingvistice, aplikované lingvistice a dalším oborům (srov. též Průcha, 2011a: 15–16). Též v češtině se studie o osvojování jazyka objevují vedle lingvistických časopisů také v časopise *Československá psychologie* či periodikách zaměřených na pedagogiku.

teoretických základů a zabývají se jen některými oblastmi celé problematiky (viz dále).

1.1 Základní pojmy

Pokud jde o vymezení a označení „oboru“, je (vedle již zmíněného pojetí oboru jako samostatné vědní disciplíny) obvyklé řadit výzkumy osvojování jazyka dítětem do psycholingvistiky a užívat označení **vývojová psycholingvistika**. K. Ohnesorg usiloval o prosazení termínu **pedolingvistika**, termín se však neujal (srov. Slančová, 2008b). Někteří autoři (ale v češtině zatím nikoli) uvažují i o dílčích disciplínách, které by přistupovaly k obvyklým jazykovědným disciplínám z vývojového hlediska: šlo by pak o **vývojovou stylistiku**, **vývojovou sociostylistiku** (srov. Slančová, 2004), **vývojovou pragmatiku** atp. Hovoří-li se v zahraniční literatuře o samostatném oboru, užívají se též termíny jako *language acquisition* nebo *first language acquisition* (či ekvivalenty v jiných jazycích).

Mezi základní pojmy užívané v pracích o osvojování jazyka dítětem patří termíny osvojování, akvizice, učení (se), vývoj (jazyka). Termínem **osvojování**, **osvojování jazyka** (popř. též osvojování řeči – viz dále) bývá označováno postupné získávání jazykových a komunikačních schopností² v určitém jazyce, což zahrnuje získávání schopnosti danému jazyku rozumět a také jím mluvit (srov. Nebeská, 2002), případně v něm číst a psát.³ Obvykle se osvojováním míní případy, kdy dítě získává kompetenci v mateřském jazyce (k terminologii viz dále), může se však týkat i dospělých. Místo pojmu osvojování preferují někteří česky píšící autoři (často ti, kteří se opírají o generativní/nativistickou teorii; viz dále kapitolu 2) termín **akvizice**, který však může být někdy přijímán s jistými výhradami, protože ne všichni jej pokládají za ustálený. Užívá se i termín **ontogeneze** (řeči) a občas se objevuje i termín **vývoj**⁴ (jazyka, jazykových schopností a dovedností, jazykových kompetencí aj.; užívá se i v jiných jazycích, např. *language development*), i když v současném českém kontextu se zdá, že toto označení preferují např. odborníci z oblasti vývojové psychologie (srov. publikaci Vágnerová, 2012), ale u jazykovědně orien-

2 Ve výkladech o osvojování jazyka bývá, zejména u autorů, kteří nejsou psychology, jedním z problémů též neustálené užívání termínů schopnost a dovednost; objevuje se rovněž termín kompetence: jazyková kompetence, komunikační kompetence atp.

3 S touto oblastí souvisí problematika gramotnosti, která však bývá vnímána jako poněkud samostatná (srov. Švrčková, 2011 a tam uvedenou literaturu; viz též kapitolu 11 a 13).

4 A někdy i rozvoj (např. počátek rozvoje jazykových kompetencí; Vágnerová, 2012: 94).

tovaných badatelů je zřejmě na ústupu. Šebesta a kol. (2014: 58) zmiňují i výskyt termínu **nabývání** (jazyka). Někdy je odlišováno osvojování jazyka a **učení / učení se jazyku**: Osvojování je pokládáno za spontánní a bývá typicky spojeno s mateřským jazykem, učení či učení se jazyku je vymezováno jako řízené či vědomé (např. učení se jazyku ve škole),⁵ někdy jsou však termíny užívány i jako synonymní (srov. Šebesta a kol., 2014: 58). Mohou se objevit i termíny (Mertins, 2015a) neřízené osvojování (*untutored acquisition*) a řízené osvojování (*tutored acquisition*).

V češtině se tradičně užívají dvojice termínů **mateřský jazyk**, popř. rodný jazyk – **cizí jazyk**, v současnosti se však spíše objevují (podobně jako v zahraničí) termíny **první jazyk** (popř. i se zkratkou převzatou z angličtiny L1) – **druhý jazyk** (L2). Prvním jazykem bývá označován jazyk, který si dítě v životě osvojí jako první, na počátku (Šebesta a kol., 2014: 64–65). Označení mateřský a rodný jazyk se rovněž užívají pro ten jazyk, který si dítě osvojí jako první, v termínech se však více odráží to, že jde o jazyk, který užívají rodiče (resp. matka) dítěte či kterým se hovoří v zemi, kde se dítě narodilo, resp. kde vyrůstá, a dítě je pak rodilým mluvčím tohoto jazyka (srov. Šebesta a kol., 2014: 69–70). Druhým jazykem bývá míněn jazyk, který si člověk osvojí (či který se učí) až po osvojení jazyka prvního, přičemž termín je zároveň často spojen s konotacemi, že daný jazyk je pro příslušné společenství důležitý (Šebesta a kol., 2014: 26). Cizí jazyk je jazyk, který pro určité společenství není rodným jazykem a zároveň není ani jazykem úředním, vyučovacím atp. (Šebesta a kol., 2014: 20).⁶

Ještě je třeba zmínit, že někteří autoři zabývající se osvojováním jazyka dítětem ne vždy důsledně odlišují **jazyk** a **řeč** ve smyslu *langue* a *parole* a oba termíny různě zaměňují. Občas (např. K. Ohnesorg, 1948b) volí i termín **mluva**. Nejistota v odlišování jazyka a řeči může souviset jednak s tím, že řada autorů, kteří se tématu věnují, nejsou lingvisté, jednak s tím, že často není snadné určit, zda jde u nějakého jevu v dětských projevech o systém, nebo o řeč, a s tím, že otázka, co je v osvojování jazyka vrozené a co získané, je stále předmětem diskuse (viz dále kapitolu 2).

V rámci výkladů o osvojování jazyka dítětem jsou důležité (viz Ambridge, Lieven, 2011: 1–3) též termíny **generativní** (odpovídá obvyklému užití v lingvistice – tj. předpokládající, že znalost jazyka odpovídá znalosti pravidel, na jejichž základě se vytvářejí, generují výpovědi atd.;

5 K podobnému odlišení termínů *development*, *acquisition* na jedné straně a *learning* na druhé srov. Ambridge (v tisku, dostupné on-line pcwww.liv.ac.uk/~ambridge).

6 V případě zkoumání bilingvismu či diglosie bývá terminologie ještě komplikovanější, tuto problematiku však nyní ponecháváme stranou.

někdy se užívá i podoba generativistický), **nativistický** (tj. kladoucí důraz na vrozené předpoklady) a **konstruktivistický**⁷ (tyto přístupy obvykle předpokládají, že hlavním procesem při osvojování jazyka je hledání, „konstruování“ jevů, struktur atp. na základě jazykových projevů, s nimiž se dítě ve svém okolí setkává; za rozhodující je tedy pokládán vliv prostředí). Generativní přístupy jsou v současnosti všechny nativistické, ale mezi nativistickými přístupy se ojediněle objeví i přístup negenerativní; konstruktivistické přístupy jsou vždy nenativistické (Ambridge, Lieven, 2011: 1–3; viz též kapitolu 2).

1.2 Historie novodobých výzkumů osvojování jazyka dítětem

1.2.1 Zahraniční výzkumy

Jak již bylo zmíněno, počátky novodobých výzkumů osvojování jazyka dítětem se obvykle kladou na konec 19. století (např. Průcha, 2011a; Slančová, 2008b). Zpočátku šlo především o práce využívající deníkové záznamy a popisující dětské projevy. Ve 20. a 30. letech 20. století pak na tyto výzkumy zaměřené spíše na popis navázali autoři usilující i o teoretické vysvětlení zkoumaného: zásadními se staly zejména teorie J. Piageta a L. S. Vygotského (viz kapitolu 2; srov. též Průcha, 2011a; Slančová, 2008b). Od poloviny 60. let pak i v oblasti zájmu o osvojování jazyka dítětem získává vlivné postavení teorie nativistická/generativní N. Chomského, která byla mimo jiné reakcí na přístup behavioristický a na niž zase reagovaly další přístupy kladoucí důraz spíše na učení, interakci dítěte s okolím, vliv prostředí atp. (viz kapitolu 2; srov. též Šebesta, 2005). V současnosti se tématem zabývá velké množství odborníků z různých oborů, kteří se liší svými teoretickými východisky; zde zmiňme pouze E. Clarkovou, B. Lustovou či M. Tomasella, jejichž teorií se dotkneme v dalších výkladech (viz dále). Základní orientaci v rozsáhlé problematice poskytují vybrané publikace E. Clarkové (2009) a B. Lustové (2007), a to vždy z poněkud odlišné teoretické perspektivy. Užitečné mohou být i rozmanité encyklopedie věnované osvojování jazyka, psycholingvistice, aplikované lingvistice (např. Bavin, 2009; Chapelle, 2013; Field, 2004), přehledové práce (v angličtině Owens, 2014, která se

⁷ V angličtině *constructivist*, někdy se objevují i termíny další, např. *empiricist* (empiristický – viz např. Šebesta a kol., 2014: 28; Průcha, 2011a: 29), popř. i *interactionist* (interakční, interakcionistický, viz dále, popř. Šebesta a kol., 2014: 38); žádný z těchto termínů zatím nelze pokládat v češtině za ustálený.

zabývá problematikou osvojování jazyka až do dospělosti, či v češtině Průcha, 2011a) a k tématům, jako je osvojování slovní zásoby, gramatiky a zvukové stránky u předškolních dětí (Smolík, Seidlová Málková, 2014; k některým dílčím otázkám i Lachout, 2012; Altmann, 2005).

Pro výzkumy osvojování češtiny mohou být zásadní inspirací současné výzkumy osvojování slovenštiny slovensky hovořícími dětmi, zejména práce výzkumné („prešovské“) skupiny vedené D. Slančovou, v níž působí mimo jiné J. Kesselová nebo S. Kapalková (Slančová, 2008a; Kapalková a kol., 2010; Kesselová, 2014, a též dále), která klade důraz na interakci dítěte s okolím. V češtině je též k dispozici řada důležitých překladů prací z oblasti slovenské logopedie, zejména publikací V. Lechty (2002; Lechta a kol., 2003).

1.2.2 Výzkumy osvojování češtiny

K průkopníkům moderních výzkumů osvojování jazyka dítětem u nás patřil na počátku 20. století F. Čáda (1906, 1908), psycholog zabývající se psychologií dítěte. Různě podrobné výklady o dětské řeči však najdeme i v řadě psychologických prací (Příhoda, 1967–1974, zejména však díl I – Příhoda, 1967; z novějších děl např. Langmeier, Krejčířová, 1998; Šulová, 2004; Vágnerová, 2012). Téma zajímá i představitele pedagogiky a logopedie, i když v případě logopedie jde často o soustředění se na odchylky od běžného vývoje a na problematiku jejich nápravy (Sovák, 1980, 1984; Škodová, Jedlička, 2003; viz též řadu prací popularizačních, např. Kutálková, 2005, 2011).

Lingvisticky založený výzkum se rozvíjí od 40. let 20. století. K významným dílům patří obecněji zaměřené práce Jakobsonovy (např. 1941). Přímo češtinou se zabývá K. Ohnesorg (např. 1948a, 1948b, 1959). Další významné práce však vznikají s přestávkami (srov. v 70. letech Pačesová, 1968, 1979) a celkový vývoj výzkumu osvojování češtiny česky hovořícími dětmi lze hodnotit jako přetržitý a nesoustavný (srov. Průcha, 2011a; Saicová Římalová, 2013). Ze současných autorů (výčet není úplný, jde spíše o příklady ilustrující hlavní okruhy současného zájmu) můžeme zmínit následující: z hlediska spíše logopedického a s praktickými přesahy se osvojováním jazyka dítětem zabývají např. Bytešníková (2007, 2012), Klenková či Kutálková (viz výše a též kapitolu 13), na pomezí s psychologií jsou práce F. Smolíka (2002), z didaktického hlediska a komunikace při vyučování nahlíží na problematiku E. Hájková a kol. (2014) či K. Šebesta (2005), pod jehož vedením též vznikají tzv. žákovské (akviziční) korpusy, tj. elektronické databáze projevů osob, které si jazyk

teprve osvojují (srov. Šebesta, 2010; k termínu žákovský korpus Šebesta a kol., 2014: 102–103). Ranému a předškolnímu věku se věnují práce Saicová Římalová (2013) a Chejnová (2014). Psanými projevy se zabývali Kala, Benešová (1989), Bedřichová (2013) a další. Jednotlivé studie publikovali i O. Šoltys (1986) nebo O. Müllerová (2008) a na různých vysokých školách vznikla řada kvalifikačních prací, např. generativně založená disertační práce L. Doleží (2008). Rozvíjejí se i výzkumy různých specifických oblastí, jako je čtení a čtenářská gramotnost, vybrané specifické poruchy učení či komunikace ve škole,⁸ často jde opět o výzkumy sice související s jazykem, ale mající spíše ukotvení psychologické, pedagogické, speciálněpedagogické či logopedické (výběrově Švrčková, 2011; Pražská skupina školní etnografie, 2005; Šedová, Švaříček, Šalamounová, 2012). Z pracovišť, která se věnují otázkám osvojování jazyka a jeho poruch, je třeba zmínit Foniatrickou kliniku 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze (<http://fonia.lf1.cuni.cz>).

Vybraná literatura k tématu

Základní přehled novodobé historie výzkumu osvojování jazyka dítětem podávají např. práce Slančová (2008a; kapitola Úvod, Východiska výskumu detskej reči v slovenčine a zejména podkapitola Z histórie výskumu detskej reči), Průcha (2011a; kapitola 1.1 Historie vědeckého zkoumání dětské řeči) a Šebesta (2005).

Základní přehled vybrané literatury a dalších zdrojů o výzkumu češtiny, slovenštiny a také dalších jazyků poskytuje Průcha (2011a). Úvodní orientaci ve vymezení oboru a odkazy na literaturu obsahují v češtině také slovníková hesla Nebeská (2002), Saicová Římalová (2015a, b). Mnoho informací však nabízejí i rozmanité encyklopedie zahraniční (Bavin, 2009; Chapelle, 2013; ale i slovník Field, 2004).

Podrobný přehled teoretických přístupů k různým otázkám osvojování jazyka dítětem obsahuje práce E. V. M. Lievenové a B. Ambridge (Ambridge, Lieven, 2011; k tomuto textu se budeme vracet i v dalších tématech, především v kapitolách 6–8). Orientaci v zahraničních výzkumech různých témat je možné získat v publikacích Clark (2009), Lust (2007), Owens (2014), Smolík, Seidlová Málková (2014). Důležitou prací

8 Pozornost je věnována i osvojování českého znakového jazyka (více v kapitole 12.2).